

Fylkesmannen i Oppland

Seterbygningene - verdier og utfordringer

Et hovedfokus på
fjellområdene med
eksempler fra
Grimsdalen i Dovre

Innhold:

Setrer i fjellområdene – generell og prinsipiell tilnærming.

3. Setra i vår bevissthet
3. Hva er det ved seterhusene som får oss i ”den gode stemningen”?
4. Hvorfor skal vi bevare?
5. Hva skal vi bevare?
8. Hvordan skal vi bevare?
8. BEVARE GJENNOM BRUK:
 - Endret bruk fra seterstue til fritidsbolig, hva krever det av standardheving?
 - Tradisjonell bruk – hva krever det av standardheving?
 - Radikal omdisponering av seterfjøs til fritidsbolig?
 - Flytting av hus?
 - Utvidelser?
14. BEVARE GJENNOM REPARASJON OG JEVNT VEDLIKEHOLD:
 - Prinsipper for istandsetting av gamle seterhus
 - Vedlikehold av tak
 - Vedlikehold av vinduer
 - Vedlikehold av vegger
 - Vedlikehold av murverk
 - Vedlikehold av pipe
 - Vedlikehold av overflater
 - Nødvendige godkjenninger.
19. ET SAMMENDRAG AV ANBEFALINGER

Eksempler fra Grimsdalen

23. Verkjessætre
25. Mesætre
27. Tolleivshaugen
29. Tverrlisætre
30. Bjørnsgardsætre
31. Stakstosætre

Trollene som kunne tie

Det var en gang tre troll,
de bodde på hvert sitt fjell.
De var så gamle at det grodde skog på dem.
En dag var det bråk i fjellet.
”Hva var det?” sa det ene trollet.
Så gikk det hundre år.
”Det var en katt som mjauet,” sa det andre.
Så gikk det hundre år til.
Da sa det siste trollet:
”Blir det så mye snakk her, så flytter jeg!”

André Bjerke

Forord

Denne rapporten eller veilederen har kommet til gjennom prosjektet “Nasjonalt verdifulle kulturlandskapsområder i Oppland”. Hensikten har vært å presentere noen enkle prinsipper for istandsetting for bruk/endret bruk og vedlikehold av gammel seterbebyggelse.

Landbruksavdelingen hos Fylkesmannen har hatt god kontakt med Fagenhet for kulturvern i Oppland fylkeskommune i en årrekke i forhold til de temaene rapporten berører og har utviklet felles holdninger til problemstillingene. Det er lagt vekt på at veilederen skal ha en praktisk nytteverdi.

Lillehammer, 27.9.2007

Trond S Raddum

Setrer i fjellområdene - generell og prinsipiell tilnærming

Setra i vår bevissthet

Bygningene er for de fleste av oss de første sikre tegn på at vi befinner oss i et seterlandskap. Og i vårt begynnende tankespinn sier de oss en hel del om seterlandskapet og seterbrukets tilstand. Bygningene kan fortelle om ei seter i aktiv drift, om ei seter som har endret bruk og om ei seter som er ute av bruk og uten omsorg fra noen. "Lesbarheten" til resten av seterlandskapet forutsetter en viss erfaringsbakgrunn eller tilført kunnskap.

Opplevelsesverdien er ulik for de ulike betrakttere. Ei stor gruppe mennesker settes i en egen god stemning når de kommer over et bygningsmiljø der spesielt seterstua bærer preg av at ferier og langhelger de siste femten årene har gått med til omfattende bygningsmessig opprusting for å møte "dagens krav" til en komfortabel fritidsbolig. Teknikken, materialtilgangen og økonomien har åpnet nye og uante muligheter.

Noen inspireres av laftestokkens langsomme ferd ned i jorden. Ruinen er mye brukt som motiv for fotografer og kunstmalere som ser skjønnheten også i forfallet.

Et sted derimellom finner vi kanskje de som i respekt for generasjonenes mangslungne utnyttelse av utmarka og de spor dette har satt i bygninger og landskap, aktivt søker den gode "seterkarakteren". Noen har erfaringsbakgrunn som gjør det enkelt å mane den fram, andre må lære og oppleve for å forstå.

Hva er det ved seterhusene som får oss i "den gode stemningen"?

Det ligger en egen ro og harmoni i ei uforstyrret setergrend. Seterhusene var tradisjonelt bygd i ei høgd med éns takvinkel. Husene gjemte seg nedi bakken. De skulle møte og motstå naturkreftene og det uforutsette. De dannet ofte en vegg mot omverdenen for å skjerme mennesker og dyr. Jord, gråstein og tre var materialene og nøkternhet karakteriserte formspråket. Fargesettinga

Fra hønsegården på setra – kanskje et minneglimt fra tidlig barndom som sitter spikret og får oss til å tenke på at her bodde en fra tidlig sommer helt fram til den første snøen kom.

var fra gammelt av veldig enkel - en lot trevirket stå ubehandlet og temmelig raskt fikk det denne umiskjennelige sølvgrå tonen som har vært selve ”seterfargen”. Kanskje er dette det vi i litt diffuse ordelag omtaler som ”stedstilpasset bygging”? Vi opplever en egen ”overensstemmelse” mellom landskapet, bygningene og vår egen følelse av tilhørighet.

Hvorfor skal vi bevare?

Seterhusene er kulturhistoriske minnesmerker over arbeidsliv, levemåte og ressursutnyttelse. I tillegg til å være ”minner” er disse husene miljømessig og arkitektoniske perler og forbilder. Seterområdene er viktige mål for rekreasjon og friluftsliv. De som ferdes i disse områdene synes at seterhusene hører til der, de er en viktig del av dette landskapet. Den allmenne interessen for dette har gått tydelig framover etter at en oppdaget at mye verdifull seterbebyggelse var i ferd med å gå tapt. Synet for de dagligdagse småting og det gamle kulturlandskapet betyr mye for fellesmiljøet vårt. Dette oppdaget vi da vi så hvordan nybygg og ombygginger ødela det opprinnelige og særpregede i naturen og bygdemiljøet. Mange seterhus står og venter på hjelp. Noen ganger skal det mye til - kanskje skal vi anse noen av disse som tapt og la de forsvinne av seg sjøl. Men like ofte er det svært lite som skal til for å redde husene for nye ”ett hundre år”: Enkle reparasjoner på taket. Justere fundamentet en tanke. Grave vekk litt jord så treveggen ikke råtner

*

Seterhusene har betydelig bruksverdi - tradisjonell og nyere tilpassede bruksformer: I fjellområdene drives det fortsatt aktivt seterbruk og gamle nedlagte setrer tas i bruk igjen. De setrene som ikke lenger nyttes på tradisjonelt vis utgjør et godt utgangspunkt for næringsutvikling, et godt alternativ til den ikke alltid like vellykkede hyttebyggingen som finner sted.

Seterhusene er viktig dokumentasjon på gammel byggemåte:

De var enkelt bygd. Ettersom de bare ble brukt om sommeren, ble de bygd på den gamle måten lenge etter at nyheter hadde avløst gamle byggemåter i bygda.

En turgåers opplevelser.

Seterhusene er viktig dokumentasjon på gamle driftsformer: På nær sagt alle setrer var det stue og fjøs. Vi finner også setrer der det aldri har vært fjøs - kua ble mjølket ute. Andre hustyper er grishus, hønehus, geitfjøs, stall, kalvefjøs, ysthus/kokhus, skåle, matbu, vinterstue og lyu. Hver for seg og samlet forteller de viktig kulturhistorie. Vinterstua minner om vintersetringen som foregikk i fjellområder i deler av Gudbrandsdalen - en strabasjøs form for setring på grensen av hva folk og dyr kunne tåle.

Hva skal vi bevare?

I 1975 ble det gjennomført en omfattende registrering av seterhus i skogseterområdene på Totenåsen. Det var Arkitekturvernår og registreringen skulle være et grunnlag for å sette i gang bevaringstiltak. Den gang ble det fastsatt tre hovedkriterier for vern av bygninger på setrene (av allmenngyldig karakter):

1. Komplette karakter. Anlegget bør inneholde de typer hus som var nødvendig for seterdriften.

I dag vil vi muligens ikke stille like strenge krav til komplettheten i bygningsmiljøet, hvis anlegget har andre godt dokumenterbare spor etter setringen.

2. Anlegget bør ikke være forstyrret av moderne inngrep som hyttebebyggelse, kraftlinjer o.l.

Fokuset bør settes på fenomenet hyttebygging i verdifulle seterområder, at en må inn med strenge reguleringsbestemmelser i forhold til den type aktiviteter. Budskapet står fast også i dag.

3. Bygningene må være i en slik forfatning at de kan restaureres, samtidig som de ikke må være ødelagt av uheldige reparasjoner.

Første del står fast også i dag og er viktig å ha med seg; en restaurerer ikke for enhver pris. Hva som er gjort med bygningene opp igjennom tida sier noe om

“Vi har behov for noe rundt oss av bygningsmiljøer og tradisjoner som knytter forbindelser mellom fortid og nåtid. Dette behovet ligger nedfelt i oss alle. Ofte er det først når et miljø er ødelagt at vi oppdager at noe verdifullt er blitt borte. Fortida skal ikke låses inne på museum - den skal være en kontinuerlig side ved den menneskelige tilværelse.”

bygningens historie - kanskje det også handler om ”uheldige reparasjoner”. Om dette skal ha betydning i forbindelse med vurdering av objektets verneverdi bør ses på individuelt. Om en reparasjon er ”uheldig” eller ikke må en helst ta stilling til før den gjennomføres.

*

En grovgjennomgang av dagens miljøtilstand til bygningene i fjellområdene slik den er registrert etter mange reiser i disse områdene:

*Uttrykket til bygningsmiljøene ved setrer i **aktiv tradisjonell bruk** ligger i spennet mellom det ”totale kaos” og den ”komplette idyll”.*

”Kaaset” har nyanser, men kan være så gjennomført at det minste forsøk på en opprydding eller ”tilbakeføring” vil sette dype sår i miljøet. Disse miljøene er ”sterke” og de osrer av sjarm. Og de må framfor alt få videreutvikle sin frie form. Disse miljøene kjennetegnes gjerne ved at familien bor på setra hele sommeren og at det er stor aktivitet med produksjon av alle former for seterprodukter.

”Idyllene”, som vi kjenner igjen fra de kjente folkelivs- og miljøskildringene til 1800-talls malerne, er også få. Men det oppdages stadig ”nye” og gode eksempler.

Den vanligste situasjonen er:

Utgangspunktet har vært den ”rene idyllen”, men utover på andre halvdel av 1900-tallet har en av praktiske, driftsmessige årsaker (og bedret økonomi) foretatt en etterlenget heving av standarden.

Det gamle fjøset dugde ikke lenger. Nye og større kuraser var utviklet og båsene ble for korte og huset ble for smalt. Vedlikeholdet hadde det vært så som så med og forfallet begynte å sette sine tydelige spor. Det var greiest for både folk og dyr at det ble bygd nytt. Det nye fjøset ble bygd i uisolert bindingsverk, kledd utvendig med tømmermannspanel - ubehandlet eller brunmalt eller rødmalt og taket fikk bølgeblikk eller papptekking. Det gamle fjøset ble

Seterbeiting i Kvam.

tatt til skåle og lager.

Mange bygde også nytt sel, for det gamle holdt heller ikke mål lenger. Det nye selet fikk ofte - særlig utover på 1970-tallet - det som vi kanskje litt upressist definerer som «hyttepreg», med helt andre proporsjoner og annen fargesetting. I de fleste tilfeller står det gamle selet fortsatt og er i dag et yndet restaureringsobjekt. Huset skal ofte gjennomgå en omfattende stand-ardheving og leies ut som fritidsbolig.

Andre valgte - kanskje noe tidligere (1940- og 50-tallet) - å ruste opp det gamle selet. Det fikk et moderat ”hyttepreg” - datidas. De la bølgeblikk på taket og kledde veggene utvendig med tømmermannspanel eller lektepanel, skiftet vinduer (ofte til funkis-typen) og malte huset rødt eller brunt. I tillegg ble det bygd inntil et rom for å få eget soverom bl.a. I dag framstår disse husene ofte malingsslitte og med tildels omfattende råteskader i panel og vinduskonstruksjon, men taket er tett. Og de har høy verneverdi.

*Uttrykket til bygningsmiljøene på setrer der selet har hatt funksjon som **fritidsbolig** helt siden den aktive seterdrifta ble lagt ned på 1970 tallet, ungdyra beiter og/eller kvea blir høstet:*

Vi finner alle tilstander som er beskrevet over, men gjennomgående er det selet som er vedlikeholdt. De andre bygningene vedlikeholdes på et minimumsnivå eller de står og forfaller.

Uttrykket til bygningsmiljøene ved de glemte setrene:

Utgangspunktet har vært ”idyllen”. Men så en gang på 1930 eller 40-tallet ble seterdrifta lagt ned. For å komme til disse setrene må en ofte gå lange strekninger. Dette var greit når en måtte, men det viser seg ofte at kontakten med miljøet etter at dyra ble borte, har begrenset seg i beste fall til et kort besøk en gang i året ”for å se til husene”. Forfallet tok etter hvert overhånd. I dag ligger mange slike anlegg i ruin. Men noen står fortsatt oppe og utgjør et sjeldent godt utgangspunkt for bevaring. Det er ikke gjort noe på 70 år (!). Det er som å komme over en skjør og verdifull antikvitert som trenger å bli reparert. Disse miljøene må håndteres med ytterste forsiktighet.

Veglaus, bortgjemt og bortglemt, men gjenoppdaget....

Hvordan skal vi bevare?

BEVARE GJENNOM BRUK:

Vi har fastslått at seterhusene har viktig dokumentasjonsverdi i forhold til byggemåte og driftsformer. Det å få aktivitet inn i de gamle husene kan i seg sjøl, under nærmere gitte forutsetninger, være et viktig bevaringstiltak. En forholder seg i prinsippet til bruksformer som er mest mulig beslektet med den gamle bruken. Det er viktig å begrense tiltakene til det som ikke virker negativt på den overleverte historiske situasjonen.

Vi har fastslått at husene har bruksverdi. Utvilsomt, i forhold til en tradisjonell utnyttelse, og ikke minst som fritidsbolig for eier eller som utleieobjekt. Bygningene på setrene kan være en viktig ressurs i arbeidet med næringsutvikling og dermed et viktig bidrag til gårdens inntekt. Landbruket selger overnattingsplasser og opplevelser. Undersøkelser viser at turisten i stor grad etterspør sammenhengen, estetikken, den uberørte natur, egenarten, stedskvaliteten - "det totale produkt". Viktig del av denne helheten er den kulturhistoriske formidlingen som kan finne sted. I et slikt perspektiv er det ikke minst viktig at en vet hva slags funksjon husene tradisjonelt har hatt og at en gjør istandsettingsarbeider i samsvar med dette.

Endret bruk fra seterstue til fritidsbolig, hva krever det av standardheving?

Følgende miljøskildring kan stå som innledning til dette avsnittet:
"Stugua manglet ofte grunnmur iallfall på øvre sida mot bakken. I stedet var det gjerne en moldbenk rundt huset for å holde varmen inne. Men veggene som manglet bordsynning, var gisne, og nederste kvarva hadde lett for å råtne. Grunnen var ofte rå. Det var heller ikke avløp for overvann som rant inn under golvet.... Golvet var upløyd bord uten stubbeløft, hemlingen også bare et enkelt bordlag som ofte gikk bare over halve stua.... Taket var av bork, flis, eller never og torv, men ofte utett, så det draup både her og der. Huset hadde ett rom med simpel gråsteinspeis, det var både dagligstue, sove- og kokerom.... Vinduene var små, gisne og med grønne, uklare ruter, så det ble halvmørkt og sopp og utøy hadde lett for å trives. Av møbler var det skap, bord seng, noen krakker og et par hyller."

Noen hus skal ikke brukes, de er viktige som en del av landskapet. Og denne løa bør det heller ikke gjøres så mye med, kun sikre at den står og at dyr og mennesker ikke blir skadet av takstein som kan falle ned.

Er dette noe å by fram til turistene? I flg. rapporter fra de som har prøvd er det faktisk det. Det betales inntil 6000 kroner pr. påske og 1500 kroner pr. uke i sommerhalvåret for å bo slik. Herligheten består i tillegg av utedo, vann fra bekken og lys fra parafinlamper.

Så kan andre melde om at turistene krever fullisolerte rom og ikke minst tette murer og overganger slik at musa ikke kommer inn. De krever innlagt vann, dusj

Markedet er mangfoldig.

Men seterstua må vel isoleres!? Ja, men en trenger ikke vise det for all verden! ”Putetaket” er innført som uoffisielt begrep i Oppland. Med det menes de moderne fullisolerte torvtakene som har en tykkelse på 45 - 50 cm over takåsene. Det må til vindski satt sammen av 3-4 bord for å dekke det som dekkes skal. Dette kan karakteriseres som en av de mest miljø-ødeleggende standardhevingstiltak som gjennomføres på gamle seterstuer. Andre eksempler på fasademessige tiltak som gjør at seterstua endrer karakter, er når ytterveggen av tømmer skal tilleggisoleres utvendig med kanskje 10 cm isolasjon og kles med Villmarkspanel av den mest ekstreme dimensjon og form. Dette er også en byggeskikk som er hentet fra nyere hyttebygging og som blir ”uskikk” når den overføres til den gamle seterbebyggelsen.

Flere: Det er ikke uvanlig at de som setter i stand et seterhus, får lyst til å pynte litt ekstra på huset: Som for eksempel reise et solid og gavlformet overbygg over inngangsdøra understøttet av grovknudrete overdimensjonerte søyler av tre (på en stålpiigg nedi betongen), stor terrasse - helst med tak understøttet av samme type søyler, stort vindu på solsida osv. Vi ser det for oss - i altfor mange sammenhenger. Og en blir litt trist over den manglende veiledning som har kommet disse husene til del!

For vi må selvsagt akseptere at det skjer ei standardheving!

Vi har slått fast at det er viktig å finne en anvendelse for huset og det blir mer og mer vanlig å benytte huset hele året.

”Putetaket” er et kjent motiv knyttet til byggeskikken som utvikles i de nye hyttmiljøene rundt turiststedene. Det passer dårlig i et setermiljø.

I fjellområdene ligger det ofte jord på taket på seterstua fra før. Dette er også isolasjon enten det er som torvtak eller som fyll under skifersteinen. En kan tilleggisolere et torvtak med Rockwool torvplater (5-7 cm trykkfast mineralull) lagt i torva på det varme takarealet over tettesjiktet. Eller en kan isolere fra innsiden med Isofiber og "stubbloft" mellom takåsene.

Tømmerveggene trenger normalt ingen isolering. Men små utbedringer kan gjøres: Ved å forsiktig splitte vegg mellom to omfar der det er tydelig åpning og legge inn supplerende mose, ved å kle inn novene utvendig i hjørner og ved delevegger der det kan være utettheter - en dytter inn mose og legger på en vindtett papp før en "kasser" inn novet, ved å dytte ekstra godt rundt vinduene og montere innervinduer. Veggene i soverommet ønsker en kanskje å tilleggisolere, da gjør en det fra innsiden.

Golv et bør uansett isoleres. I tillegg til standardheving er dette et viktig sikringstiltak mot utrasing av steinmurene (telen går ned i grunnen fra innsiden og sprenger på steinsettingen under huset).

Ombygging/tilbygg?

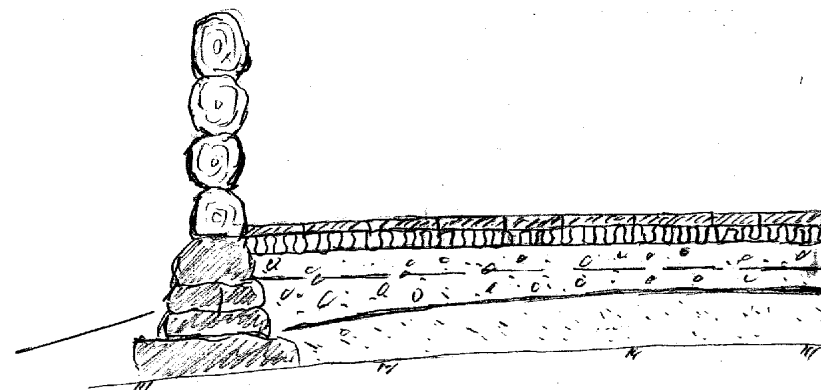
Helst ikke tilbygg. Bua kan gjøres om til soverom. Propanapparatet kan plasseres i gangen.

Rom for personlig hygiene?

Toaletter, dusj(?), WC(?) i et eget eksisterende gammelt og lite hus som kan passe til formålet? Et alternativ kan være å bygge et nytt lite hus med naturlig form og plassering i forhold til den øvrige bebyggelsen. Godt løst kan dette berike bygningsmiljøet. I større setergreider kan dette være felles bruk for flere enheter. Det kan f.eks. være at en velger å avsette ett fjøs til sanitærformål, der hver enhet har sitt eget private sanitæravlukke.

Bordet, senga, peisen og ystpanna må få stå. En trenger propanapparat, oppvaskbenk, skap osv. En beholder de låge dørene, de små vindusåpningene, de korte sengene, de trange rommene. Unngå saging i tømmerveggen. Behold den gamle dørhella - ikke betongtrapp.

Eier av denne seterstua har montert glass på innsiden av den gamle spalteåpningen i ostebua, etter at denne ble gjort om til soverom.

Rehabilitering av seterhusgolv:

Solid vanntett duk på sandseng formet slik at vann som kommer inn på duken ledes ut til kantene. Det legges grov og tørr grus over duken som golvåsene legges nedi (trad.). Mellom åsene legges 7,5 cm markplater/trykkfast mineralull. På golvåsene legges golvbord-ene, de gamle lagt om - reparert.

Tradisjonell bruk - hva krever det av standardheving?

For selet gjelder de samme utfordringer som beskrevet over. Det spesielle her er fjøsets begrensninger og behovet for nye funksjoner og det hus-/rombehov det utløser. På setrer der kua beiter ute om natta, blir det gamle fjøset kun brukt som mjølkingsstall. Dette reduserer kravet til gjødselhandlingstiltak til tilnærmet ingen ting. Det gjør det mulig å benytte det gamle fjøset med små tilpasninger til mjølkings situasjonen, for alle dyrene trenger ikke være inne samtidig. I de litt større fjøsene kan en faktisk få plass til både mjølkingsstall og rom for mjølketank og mjølkestell. Strømaggregatet trenger eget hus. Dette kan plasseres i et tilbygg – halvtak, eller et annet gammelt, lite hus som ikke lenger er i bruk, eller et tilpasset nybygg.

I de tilfeller det blir behov for egen gjødseloppsamling der kua er inne om natta, og faren for forurensning er reell, gjøres det på enkleste måte v.h.j.a. en støpt platting utenfor gjødselgluggene i veggen. Det visuelle miljøet tar ikke skade av en slik installasjon, det viser bare at brukeren er sitt samfunnsansvar bevisst.

Radikal omdisponering av seterfjøs til fritidsbolig?

Vi har tidligere konkludert med at seterhus bør settes i stand i samsvar med sin opprinnelige funksjon. Vi vet at det er noen som ønsker å ta i bruk f.eks. et seterfjøs til fritidsbolig. Vi bør ha en teoretisk og praktisk tilnærming til dette temaet. Da er det to hovedmåter å angripe det på:

- 1) Seterfjøset omgjøres til bolig - også i sitt eksteriørmessige uttrykk. Da er vi ærlige og setertunet mister sitt fjøs.
- 2) Husets eksteriør skal fortsatt ha fjøsets karakter. Da er vi uærlige, men setertunet har fortsatt et "fjøs".

Felles for 1 og 2: Huset skal tilfredsstillende brannforskriften. Huset skal ha "tilstrekkelig" lys fra vinduer. Rommene skal kunne varmes opp.

Støpt platting for å ta hånd om husdyrgjødsel. Når terrenget har grodd til blir denne en naturlig del av miljøet.

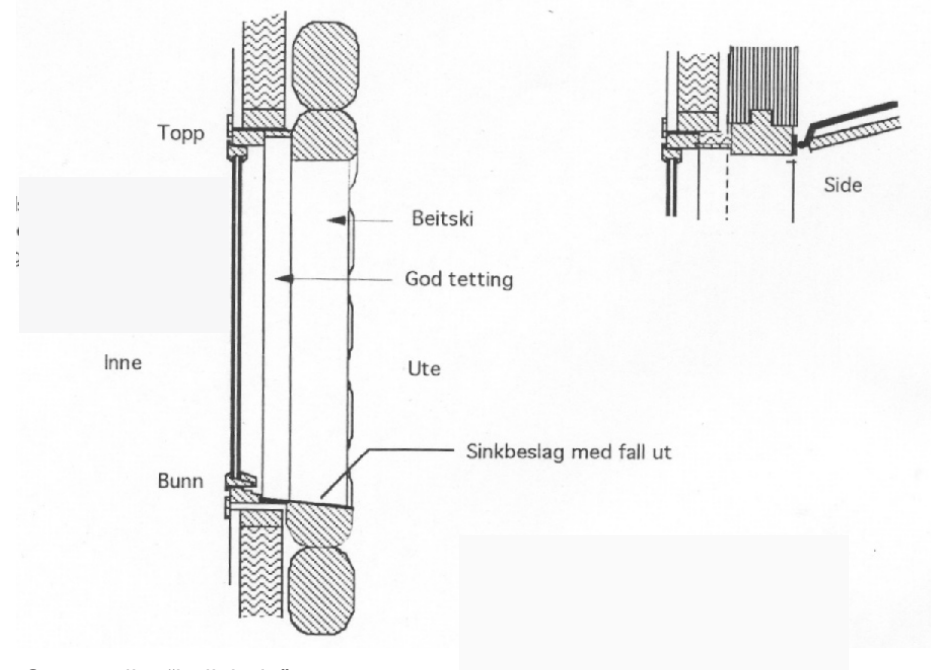
“Uærlighet” krever omtanke:

Seterfjøs har ofte hatt åpninger i veggene for å slippe inn lys. I laftede bygninger hadde disse form av liggende spalter plassert oppunder takskjegget - beskyttet av dette. Høgda tilsvarte ca. én stokkhøgde fordelt på to stokker. Huset har hatt dører - gjerne ei (glugge) for å slippe inn lys og ei for å slippe dyr ut og inn. I veggene har det også vært en eller flere glugger for å skuffe ut møkka. Alle disse åpningene hadde ulik størrelse, ulik form og ulik plassering. Dørene/gluggene kunne lukkes med utvendig labankdør/skyvelem. Det er disse åpningene som blir utgangspunkt for montering av vinduer. I tillegg kan en tillate å montere et ordinært vindu (kanskje bare ett) ”liggende” - ofte plassert i forbindelse med ei dør (i rom for mjølkestell). Der det normalt ikke skal være glass (i glugger og døråpninger) skal glassflaten være uten sprosser eller inndelinger og monteres inntrukket - jevnt med indre veggflis, for å understreke åpningens karakter av å være ”hull”, hele veggtykkelsen blir lesbar i sjølve åpningen. Til dette benyttes matt glass, av den typen som ofte brukes ved innramming av bilder. Dette glasset demper speilvirkningen. Det er noe dyrere enn vanlig vindusglass. Men i den store sammenhengen vil dette bety lite. ”Hullvinduet” gir huset karakter av å være uthus - ikke bolig. Der det normalt har vært labankdører/-lemmer skal det monteres slike. Disse bør være lukket når huset ikke er i bruk. Hvert rom skal ha åpninger som er så store at de kan godkjennes som rømningsveger. Ved valg av planløsninger med store åpne rom blir behovet for store åpninger minimalt. Det må kunne monteres inn nok ”spaltevinduer”.

Inngangsdøra skal være den samme som den alltid har vært. Den egentlige isolerte inngangsdøra er trukket inn. Innvendige bærekonstruksjoner skal være synlige. Evt. isolering skjer fra innsiden. Det er nok større behov for innvendig kledning med panel for å gjemme fjøsoverflaten, da blir det også naturlig å tilleggisolere.

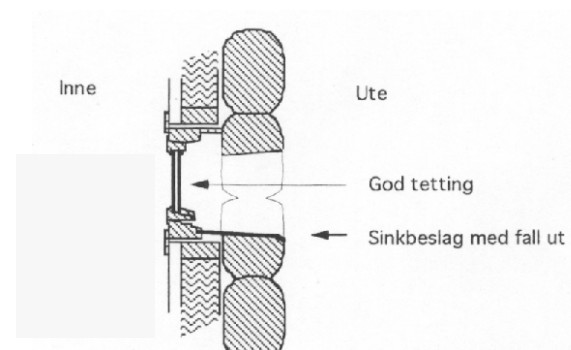
Gangen i forbindelse med inntrukket inngangsdør kan være uisolert og vise golv, vegg og tak i det opprinnelige huset.

Ved vinterbruk trengs det god varmekilde. Der det er strøm tilgjengelig blir ikke det noe problem (jordkabel) - en bruker panelovner og klarer seg godt uten peis. Uten strøm må en ha vedfyring. Det monteres stålpipes fra ovnen

Stort og lite ”hullvindu”:

Det store skal være ”stående” i formen og plasseres litt ”tilfeldig”. Det monteres utvendig sidehengslet lem (labank) som kan lukkes når huset ikke er i bruk. Det lille vinduet har form som et spaltevindu oppunder takskjegget, beskyttet av dette.

- stålpipe har midlertidighet ved seg som er gunstig når fjøset bare er på "utlån" til funksjonen som fritidsbolig.

*

Det gamle fjøset kan jo også brukes nesten som det er, som et rimelig overnattingsstilbud til fotturister (sjølbetjeningsprinsipp) som kun har behov for et enkelt "tilfluktsrom" og tak over hodet.

Flytting av hus?

En ser ikke på flytting av hus i forbindelse med etablering av nye bygningsmiljøer som et spesielt viktig bevaringstiltak. En ønsker først og fremst å stimulere til bevaring av godt etablerte eksisterende bygninger/bygningsmiljøer som står i en slik helhetlig og opprinnelig sammenheng og er i en slik forfatning at restaurering er ønskelig.

Flytting kan være aktuelt for enkelthus, og det skal ha karakter av å være unntak. Følgende kriterier legges til grunn:

- Spesielt verneverdig bygning som ikke kan tas vare på der den står.
- Flytting skal skje fra en "oppløst situasjon".
- Næringsaspektet skal være avgjørende.
- Huset som flyttes skal være i god teknisk stand, eller kan settes i stand på en enkel måte.
- Flytting skal skje til et bygningsmiljø, der det tilflyttede huset blir et naturlig tilskudd.

Alle kriteriene bør være oppfylt.

Utvidelser?

Påbygginger i form av mindre tilbygg gjøres fortrinnsvis i bindingsverk, som mindre halvtakløsninger eller som forlengelse av eksisterende.

Store tilbygg (over 10 m²) skal ikke være mulig. Større utvidelser gjennomføres enten ved at rombehovet dekkes ved å ta i bruk annet hus i miljøet til det tiltenkte formålet eller ved at det reises et enkeltstående nybygg. Utforming av næringsbygg (fjøs, hus for mjølkestell osv.) løses i hvert enkelt tilfelle. Arealbegrensningen gjelder ikke her.

Der det kan gis tillatelse til nybygg, reises dette fortrinnsvis i bindingsverk.

Tradisjonelt er det huset som har tilpasset seg tomten, det motsatte var ikke vanlig. En hadde små muligheter til å grave seg "inn i" terrenget eller planere vanskelig tomt. En kompenserte for terrengform med mur og/eller søyler. Nybygg settes fortrinnsvis på fundament av armert betong eller murt Leca.

Takene tekkes med skifer eller galvanisert bølgeblekk.

Takutstikkene skal tilpasses utstikkene på de andre gamle husene i miljøet. Antall bord i vindskia skal være 1-2 av vanlig bredde, eller tilpasset den gamle bebyggelsen.

En lar trematerialene være ubehandlet, "fargen" skal komme av seg selv.

Uteplass legges på bakken og skal være uten avtrapping som krever rekkverk.

BEVARE GJENNOM

REPARASJON OG JEVNT VEDLIKEHOLD:

Grunnmuren består av stein fra området, den er bevisst lagt nedi marka for å unngå kalde golv, terrenget har også vokst (jord fra det gamle torvtaket ble bare kastet ned fra taket og ble liggende der den landet), bunnstokkene råtner. En rydder vegetasjon o.l. som holder på fuktigheten, en graver vekk jord som ligger innpå de nedre tømmerstokkene, en leder overflatevann vekk fra huset. Eventuell råtestokk i bunnen skiftes ved å lafte innunder ny (uten at huset tas ned). Det skal være full grunnmur av gråstein under seterstua, enklere stabber av tre eller enkeltsteiner eller steinpilarer under fjøs

Utbedring og utvidelse av gammelt seterfjøs i Etnedal:

Gamlefjøsset er laftet. Dette var taklaust og forfallet var langt kommet. Eier har beitedyr på setra. Han hadde behov for et enkelt hus å samle dyra i når de skulle kjøres hjem fra beitet samt et leskur for dyra. Dette ble løst som vist på fotografiet. Fjøsset ble tatt til lager og fikk nytt bølgeblekketak. Leskuret ble ført opp i bindingsverk som forlengelse av fjøsset og fikk felles tak med dette. De nye materialene blir grå av seg selv.

og løe. Muren må ofte repareres. Golvet lå på grunnen, det skal det fortsatt (s. 10). Torvtaket skal holde i 30 år, minst. Bord, flis og spon likeså. Skifer-taket holder i 200 år.

Bølgeblikk er bedre enn sitt rykte - og det holder i 100 år.

Panel utvendig? Panel utvendig kan være nødvendig utfra særlig ett forhold: Tømmerveggen er så råttent at den tåler ikke påkjenning fra vær og vind lenger. En legger på en "værhud" for å redde det som er igjen av bærende konstruksjoner - et reint sikringstiltak. Vinduet flyttes ut slik at det blir stående i plan med utvendig panel. Frilagt tømmervegg skal være frilagt - unntaket er altså "værhuden" på sør- og østveggen. Denne slites raskt og må skiftes ut med noen 10-års mellomrom.

Prinsipper for istandsetting av gamle seterhus:

Restaurering er et begrep som en lettvindt bruker når en skal beskrive tiltak på gamle bygninger. Den egentlige betydningen av begrepet - *tilbakeføring* (til ei nærmere anvist tidsepoke) - er streng og i mange tilfeller ikke gjennomførbar eller snarere *ikke ønskelig* å gjennomføre. I de aller fleste tilfeller *reparerer* en eller *rehabiliterer*. Ved en *rehabilitering* legger en antikvariske prinsipper til grunn for det arbeidet en gjør. Og tiltaket skal ikke først og fremst bidra til å forskjønne objektet.

Hovedprinsippet for vedlikehold av gamle bygninger er å ta vare på bygningsdelene og dermed bygningens autenticitet. Kopier kan aldri erstatte de originale detaljene i bygningen. Jevnt vedlikehold er ellers den beste måten å sikre de opprinnelige detaljene i bygningen fullt ut. Noe forenklet vil grunnprinsippene for istandsetting av verneverdige bygninger være:

- Mest mulig av bygningen skal bevares, derfor skal alle inngrep ved utbedring være så små som mulig.
- Det er bedre å reparere bygningsdeler framfor utskifting. Det vil si at reparasjon av et gammelt vindu er bedre enn å skifte ut hele vinduet. Ofte er det også rimeligere. Erfaringsmessig er det ofte

Seterstua på Furuhaugli i Dovre ble reparert.

de utskiftede bygningsdelene som er de dårligste.

- Det er bedre å legge til et bygningselement eller et malingslag enn å fjerne et. Ved å fjerne noe forsvinner historien til huset bit for bit. Husk at bygningen slik den står, er den beste kilden til å forstå husets egen historie.
- Det skal så langt det er mulig brukes tradisjonelle materialer, utførelse og teknikker både ved reparasjon og eventuell utskifting.
- Det frarådes å bruke trykkimpregnert virke.
- Skjulte deler av bygningen (konstruksjonen) kan være like viktig å ta vare på som synlige overflater.
- Hvis man må endre, er det bedre å føye til enn å fjerne originale eller eldre bygningsdeler.
- Tidligere ombygginger og endringer av en bygning kan være viktige å bevare.
- Alle endringer skal dokumenteres fotografisk og i skriftlig rapport.

Vedlikehold av tak:

Torvtak vedlikeholdes med torvtak – never eller moderne tettesjikt. Et torvtak kan ”forsterkes” med skifer, galvanisert bølgeblekk eller bordtak (dæltak) av under-/overligger.

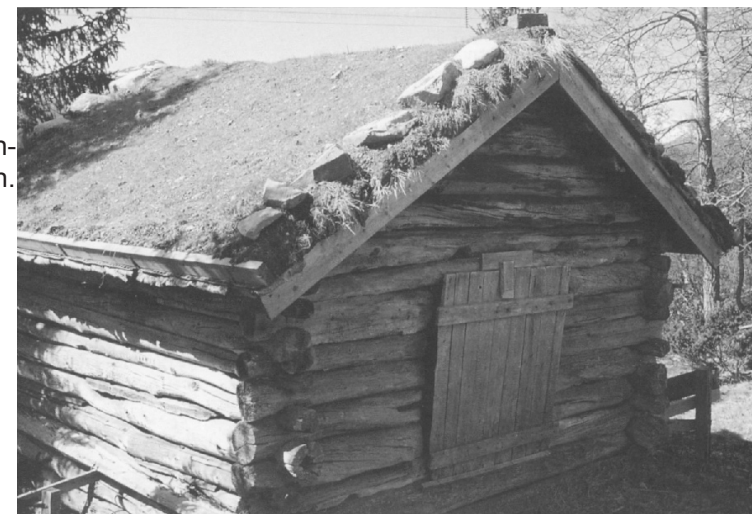
Skifertak vedlikeholdes med skifer. Sekundært kan et skifertak erstattes med torvtak dersom det kan påvises at det vil være en tilbakeføring.

Bølgeblekketak vedlikeholdes med galvanisert bølgeblekk. Sekundært kan et bølgeblekketak erstattes med torvtak eller skifer dersom det kan påvises at det vil være en tilbakeføring.

Vedlikehold av vinduer:

Vinduer skal restaureres. Dersom en, etter en individuell vurdering, kommer til at ett (eller flere) må skiftes ut med nytt (teknisk helt nødv-

Torvtak i sin enkleste form. Benyttes der en ikke kjenner den originale utformingen/detaljeringen.

En reparerer det gamle vinduet, heller enn å skifte det ut. Behovet for innervinduer har kanskje ikke vært så stort i gamle seterstuer. Enkle og rimelige løsninger som vist på bildet, representerer en betydelig forbedring når en ønsker å forlenge sesongen.

endig), gjøres det med kopier av det gamle. Det skal være ett lag glass i det egentlige vinduet, sidehengslet og med gjennomgående sprosser og innde-linger. Det kan monteres innervindu av isolerglass.

Vedlikehold av vegger:

Ved omfattende råteskade på bunnstokk skiftes denne ved å lafte in-nunder ny (uten at huset monteres ned).

Mindre råteskader i laftede vegger repareres ved at stokken bøtes eller hele/deler av stokken skiftes ut (veggen splittes).

Dersom et helt rom må rives p.g.a. omfattende råte, gjøres det en ”rekon-struksjon” primært i bindingsverk.

Dersom en hel vegg eller et hjørne må rives p.g.a. omfattende råte, kan en sage bort den råteskadde delen og 1) erstatte den med en bindingsverkkon-struksjon, eller 2) stable nytt tømmer - ikke lafte. Topp og bunnstokk må være der - ny og ha samhörighet med laftverket. Dette er en aktuell reparas-jon av råteskadd vegg bak grue/pipe.

Store sprekker i laftestokkens øvre halvdel dekkes til for å hindre direkte vanninntrengning. En fester et vannbord over av bakhon godt stukket inn mellom stokken over og den som skal beskyttes.

Veggflate som har jevnt fordelt råte over det meste av veggen kles inn med panel. ”Værhud” monteres av kantskårne/kantjusterte 1” bord helt inntil hverandre – tett. En kan gjerne benytte panel med litt varierende bredde, 4-5-6”. Når bordene tørker/kryper vil det bli noen millimeter åpning mellom dem - en åpen, luftig og god beskyttelse. Der det er spesielle krav til tetthet monteres omvendt lektepanel, lektepanel eller tømmermannspanel.

Når lafteknutene er gode:

En avslutter panel inntil novrekken: Bordene skal kun beskytte/kle den delen av veggflaten som har råteskader. Panelet har kun en teknisk oppgave i forhold til dette. Novene er ikke spesielt utsatt og det bør vises i fasaden.

Fjøset på Lindviksetra i Ringebu er reparert og sikret med panel på de veggene som var for dårlige. Bordene blir grå av seg selv.

Det er derfor ikke ønskelig å kasse inn novene.

Når lafteknutene har store råte- og slitasjeskader:

Kle inn novrekken: Direkte kontakt mellom bord og tømmerstokk ”hele vegen” rundt. Om nødvendig monteres strekkfisker i hjørnet, for sikring av dette.

Vedlikehold av murverk:

Natursteinsmurer vedlikeholdes med naturstein - bruddstein eller villstein, alt etter hva som er brukt. Der det er brukt bindemiddel av leire, kalk eller sement, reparere en med samme materiale som brukt tidligere.

Vedlikehold av pipe:

Piper av gråstein/leire/kalkmørtel vedlikeholdes med gråstein/leire/kalkmørtel. Pipe murt av teglstein vedlikeholdes med murstein av tegl. Disse kan ”forsterkes” ved at det monteres inn rør av metall eller Leca. Dersom pipa må rives, mures ny av gråstein/leire/kalkmørtel eller teglstein. Sekundært kan det, etter en individuell vurdering, også godtas at det monteres ny pipe av Leca element, denne skal ikke forblendes. Forblending er ingen akseptabel metode. Lecapipa grovpusses over tak og slammes slik at den ikke trekker vann. En avslutter på toppen med fire steiner og ei steinhelle. Pipefotbeslag av sink/galvanisert stål. Dersom en skal utvide med ei pipe til i et rom som ikke har hatt pipe før, gjør en det ved å montere stålpipa direkte fra oven eller elementpipe av Leca.

Vedlikehold av overflater:

I grå/brune miljøer lar en trematerialene være ubehandlet. En overlater ”fargesettinga” til naturen sjøl. Reparasjon og vedlikehold av tidligere malte flater nyttes maling med samme farge og type.

“Det monteres stålpipa fra oven - stålpipa har midlertidighet ved seg som er gunstig når fjøset bare er på ”utlån” til funksjonen som fritidsbolig”.

I dette arbeidet er håndverkerens kompetanse og holdning til tiltaket helt avgjørende for resultatet. Mangelen på slik kompetanse er kulturminnevernets hovedutfordring i dag. I tillegg vil vi rope et varsku når det gjelder utbredelsen av lafthaller. Lafthallene står for en ny restaureringsmetode som ikke har spesielt positiv virkning på bygningsvernet. Gamle hus skal repareres der de står. Det er i de færreste tilfeller ønskelig å ta ned huset for å reparere det. Når seterstua blir montert ned og fraktet til bygda, er det veldig mye av det vi ønsker å bevare som går tapt: Andelen nye materialer øker unødvendig. Huset mister mye av det preget som det har fått p.g.a. alder og bruk.

Nødvendige godkjenninger.

Teknisk etat i kommunen er førsteinstans når nødvendige godkjenninger skal innhentes.

- Tiltak på bygninger kan være ”meldepliktige” eller ”søknadspliktige” arbeider i forhold til Plan- og bygningsloven. Tiltakets ”status” og nødvendige godkjenninger må være avklart med teknisk etat i kommunen før arbeidet starter.
- For alle bygninger fra før 1850 skal planer om riving eller andre vesentlige endringer meldes kulturminneforvaltningen i fylket. Kommunen er førsteinstans i disse sakene og vil i praksis vurdere hva som er ”vesentlige endringer”. Alle SEFRAK-registrerte bygninger (hus fra før 1900) kontrolleres i forhold til 1850-grensa før tiltak godkjennes.
- Tiltak på fredete bygninger skal være godkjent av og gjennomføres i nært samråd med Fagenhet kulturvern i fylkeskommunen. Ved evt. endringer må det søkes dispensasjon i forhold til bestemmelsene i Kulturminneloven.
- Hus fra før 1650 er automatisk fredet. Tiltak på slike må ikke gjennomføres før kulturminnemyndigheten har avklart alder/-eventuell fredning og godkjent tiltaket.
- Nedmontering av bygninger for reparasjon forelegges teknisk etat i kommunen før det gjennomføres. Kommunen kan sette frist for gjenoppføring av bygningen. Før evt. nedmontering bør det være avklart om huset kan monteres opp igjen på samme tomt.

Dersom tiltaket skal forelegges annen instans for godkjenning (Fjellstyret, Fylkeskonservator), vil teknisk etat i kommunen informere om det.

ET SAMMENDRAG AV ANBEFALINGER

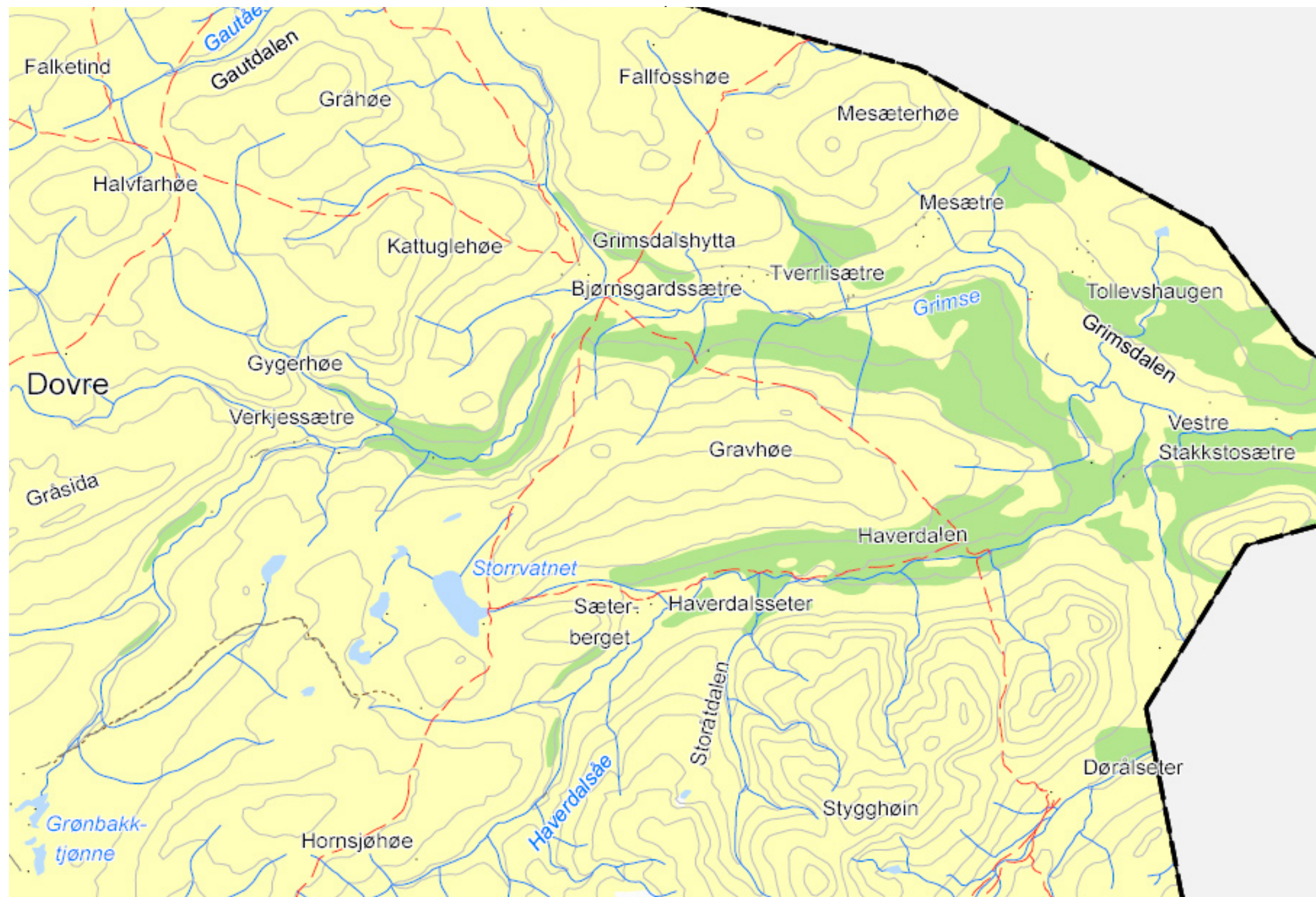
Nybygg/tilbygg

1. Ta hensyn til den strukturen og målestokken som er typisk for området. Tradisjonen mht plassering i terreng, form og materialbruk er viktig å videreføre. Eks. panel, takutstikk, tekking og farge. Vær varsom med terrenginngrep.
2. Nye hus bør ha et uttrykk/utforming som viser når de er oppført, men underordne seg helheten i miljøet. Jf pkt 1.
3. Tilbygg til seterhus bør underordne seg eksisterende hus, enten ved å videreføre uttrykket eller gjennom å markere at det er nytt. For eksempel kan tilbygg til lafta hus gjerne være i bindingsverk, mens eksisterende hus er utgangspunkt for formen. Store tilbygg skal ikke være mulig.
4. Følg tradisjonen når det er behov for mer areal. Noen steder er det naturlig at lange smale seterhus forlenges. I andre områder er det tradisjon for å oppføre flere mindre, frittstående enheter framfor en stor.
5. Vurder om eksisterende hus, som er ute av bruk, kan gis ny funksjon framfor å oppføre nye hus.

Rehabilitering/reparasjon/sikring

6. Rehabilitering/istandsetting av eksisterende seterhus bør prioriteres dersom dette er teknisk mulig. Bruk samme materialer og teknikker.
7. Hovedprinsipp bør være å skifte ut minst mulig, dvs. maksimal gjenbruk av materialer. Kun utskifting der det er nødvendig for å reparere/stabilisere skader.
8. Seterhus bør fortsatt stå fram som seterhus etter en rehabilitering. Unngå at seterhus får preg av fritidsbebyggelse ved at de oppgraderes til en ny standard. Eventuell terrasse/uteplass legges på terreng for å unngå rekkverk. Eks. oppføring av store terrasser på nivå med golv inne har ingen tradisjon på seterhus.
9. Hus det ikke er mulig å reparere, uten at det vil framstå som nytt, kan erstattes med tilsvarende nytt dersom huset er et viktig element i miljøet.

Eksempler fra Grimsdalen

Det er skrevet mange rapport sider om Grimsdalen - om seterdalens unike kvaliteter og potensial i forhold til vern og bruk. Jeg har hentet mye bakgrunnsinformasjon nettopp i disse rapportene. Min målsetting er å lage en type veileder som kan bidra konkret til å ta vare på seterkarakteren i bebyggelsen.

Grimsdalen er pekt ut som ett av 104 verdifulle kulturlandskapsområder i Norge og ett av 6-7 områder i Oppland.

Grimsdalen er en av landets lengste og fineste seterdaler, og de fleste seterområdene er godt ivaretatt. Det går bilveg gjennom dalen med forbindelse til Hedmark. God tilgjengelighet er fra lokalt hold pekt på som en viktig grunn til at hus og landskap er så godt bevart. Vegen kan selvsagt være en velsignelse, men den kan også være en utfordring i forhold til hvordan en gir seg sjøl muligheten til å styre det videre arbeidet med å holde seterhus og -landskap i "passe" hevd, der det overordnede målet er å pleie og fastholde seterkarakteren.

Seterdalen har 53 setrer fordelt på fem setergrender og noen enkeltsetrer. Seterbruket kan ha eksistert fra 1500-tallet. I tidligere tider var det vanlig med vintersetring.

Etter 1900 har seterdrift og beiting gått sterkt tilbake, gjengroing har blitt et økende problem. I dag er det en del turistvirksomhet i dalen, Grimsdalshytta ligger midt i et mye brukt turistnett. Beitet representerer den største økonomiske verdien anslått til ca. 2,2 mill. kroner pr. år (2004), mens jakt, fiske og bompenger utgjør ca. 1 mill. kroner pr. år.

Det er viktig å øke kunnskapsnivået i forhold til tidligere og framtidig utnyttelse av fjellet og utmarka og i forhold til bevaring.

Grimsdalen har unike natur- og kulturminneverdier som kan gi grunnlag for god næringsutvikling. Det kan være en utfordring å kombinere disse tingene. Ei prioritert oppgave lokalt er å legge til rette for økt seterdrift i dalen. Det bør alle gode krefter bidra til kan skje.

I denne rapporten vil jeg ta for meg den enkelte setergrend, gi noen karakteristikk og kommentere måter å gjøre istandsettingsarbeider på gjennom konkrete eksempler.

Gjennomgangen er styrt av at jeg ikke alltid har like god detaljkunnskap om enkeltsetrene. Dermed blir det betrakterens ståsted – gjerne litt på avstand, som dominerer framstillingen. En risikerer også å gjøre noen, for de med lokalkunnskapen intakt, “gale” vurderinger og trekke noen “gale” konklusjoner ut fra observasjonene – det er betrakterens “privilegium” og bidrar forhåpentligvis til å skape engasjement. Noen av stedene har jeg mer detaljert kunnskap om, da drister jeg meg til å avsløre det.

Verkjessætre

ligger i øvre dalbunnen og er en av de første markante setergrendene en kommer til fra vest. Grenda er strategisk plassert nær Verkesåa. Naturlig og sikker tilgang på vann var en viktig forutsetning for godt mjølkestell.

Karaktertrettene ved et sted er gjerne bestemt både ut fra forholdet til landskapet og bygningenes utforming og innbyrdes plassering. På Verkjessætre er alle bygningene låge. Den tette klyngedannelsen er karakteristisk for setergrenda. Bygningene følger opp linjene i landskapet på en naturlig og god måte og preger dette som om de skulle ha vært formet samtidig med det. Om de tenkte plassering den gang da stedet ble etablert? For det første var det vel neppe “den gang”. Bygningsmiljøet på setrene er nok resultat av lang tids utvikling og prosess. Jo, jeg tror de var veldig bevisste på det tidligere. De hadde en mye bedre forståelse for å tilpasse byggingen til omgivelsene enn det vi har i dag. De hadde en nedarvet kunnskap om naturens farer og luner som avspeilet seg i måten de bygde. Et hus skulle være et “tilfluktsrom” for folk og dyr som alle kunne trives i.

Verkjessætre utviser stor “felles forståelse” i forhold til temaet hus i landskapet. Stedet har utviklet et mindre innbyrdes avvik over tid gjennom noe forskjellig materialbruk og dels fargesetting. Så lenge det overordnede er til stede - som her, er det plass for disse små avvikene. Ja, en kan t.o.m. hevde at flere av dem beriker miljøet (forstå meg rett). For å si det på en annen

Verkjessætre fra øst (slutten av 1990-tallet), ukjent fotograf

Verkjessætre fra sør (2005), ysteriet t.h.

måte, det er ikke noe mål å tilbakeføre til torv på alle takene. Torv og gammeldags og galvanisert bølgeblikk er begge taktekkingsmetoder som kan dele rom - kanskje t.o.m. seng. Fargesettingen er litt mer komplisert. Det brune og det grå er toneangivende (resultat av naturens gang, ikke beising). Men så var det skålen, da - som er bygd inntil ysteriet. Halve skålen er malt rød. Og takk og pris for at vi har det avviket, men hvorfor halve skålen!? En kan trenge slike små arkitektoniske ”fabler” inniblant, så lenge de er gode og så lenge de er få (og små). Den røde skålehalvdelen har helt sikkert en naturlig forklaring - som lokalmiljøet kjenner.

Ysteribygningen på Verkjessætre

Rundt 1920 ble det bygd eget felles ysteri med fire oppsittere som eiere. Ysteriet ble drevet fram til godt utpå 1940-tallet. Etter den tid har bygningen vært overlatt i stor grad til seg sjøl inntil det i 1998 ble tatt initiativ til å sette i stand bygningen med inventar. En ønsket å sette ysteriet i slik stand at en kunne vise de tradisjonelle produksjonene. Det ble søkt og innvilget STILK-midler. Skålen var også en del av tiltaket. Søknaden la opp til en nybygging (rekonstruksjon) av selve ysteriet da en mente den gamle bygningen var i så dårlig forfatning at en reparasjon ikke var hensiktsmessig. En ønsket også å bygge ny skåle i stav/laft atskilt fra ysteribygningen.

Gamleskålen hadde stått der det meste av tiden og var bygd inntil med halvtak - og den var vel kanskje ikke det vakreste byggverk en kunne tenke seg. Det var den gang i 1998 ganske mye fokus på at en ønsket å forskjønne området. Landbruksavdelingen hos Fylkesmannen i samråd med kulturvernavdelingen i fylkeskommunen la opp til et vedtak der en reparerte ysteribygningen og lot den gamle skålen stå. Jeg tror ”alle” er glade for det i dag. Skålen var i god teknisk stand, så den ble tatt ut av tiltaksplanen. Eierne og håndverkerne tok utfordringen. Ysteribygningen ble reparert på en forbillig måte.

Jfr. pkt 7 (og 1, 6) i ”Et sammendrag av anbefalinger” på s. 19.

Ysteribygningen fra før reparasjonen. Torvtaket lekker og har gjort det i lang tid. Det er store råteskader i takkonstruksjonen.

Ysteribygningen med skålen.

Ysteribygningen fotografert sommeren 2005 - etter reparasjonen. Alle takåsene og taktroa ble skiftet ut og huset har fått nytt torvtak. Deler av veggkledningen ble reparert. Vinduene - de originale - ble restaurert.

Mesætre

består av i alt fem setrer med husene plassert i sørhellinga vest for Mesæterbekken. I motsetning til Verkjessætre, har setrene på Mesætre en betydelig større spredning i landskapet. Og de har et vesentlig mer variert uttrykk. Spredningen åpner for større grad av individualisering.

Bebyggelsen på Vigerustsætre består av lange og lågtliggende hus plassert langs med dalen. De har en egen harmoni og tilpasser seg linjene i landskapet på en bemerkelsesverdig god måte. Et nyere fjøs er oppført i bindingsverk, greit - så lenge det er de lafta husene som dominerer. Taktekkingen er et eget tema i dette miljøet. I 1997 var gamlefjøsset og et gammelt sel tekket med bølgeblikk, resten av husene hadde torv på taket. Eier ønsket å få tilbake torv på alle takene. Det en ser av fotografiet som viser situasjonen i 1997, er at bølgeblikkplatene på to av takene egentlig kan oppleves som en helt grei variasjon i forhold til landskapstilpasningen. Galvanisert bølgeblikk får det vi kan kalle ”seterfarge”.

Bebyggelsen på setrene til Andgard, Bergsangard og nigard Vigerust preger landskapet på samme måten som Vigerustsætre. Hovedtrekkene er at den øvre bebyggelsen er plassert langs med dalen. Det er ført opp et nyere hus på Bergsangards seterdel. Uten å gå i detalj konstaterer jeg at huset er satt opp i bindingsverk, greit - så lenge det er de lafta husene som dominerer!

Engelsgard bryter hovedskjemaet og har lagt seterstua med gavlen utover. Tre vegger er panelt – trolig i seinere tid. Sørveggen er frilagt. Hvorfor panel på tre vegger? Hvorfor frilagt sørvegg? Også her er det ført opp et nyere hus i bindingsverk, greit – igjen så lenge det er laftehusmiljøet som dominerer. Sammenbygd låve og fjøs kan være en ”uoriginal”/nyere og ganske interessant konstellasjon.

Setra til Steinlykkja nede på flaten praktiserer en generelt friere husplassering. Dette virker naturlig etter som en har en terrengformasjon som innbyr til friere løsninger. Stua har frigjort seg i forhold til fargesetting. Gammelrosa kan oppleves som dristig i dette miljøet. Dersom den panelte delen er ”tilbygg”, er det tilbygget som dominerer. Men en kan bli forledet til å tro at ”tilbygget” er en panelt lafta del. Og da blir forholdet ikke så galt. Samlet

Setra til Vigerust (1997)

Setra til Engelsgard (2005)

sett vil jeg konkludere med at husets form sender gode setersignaler.

Jfr. pkt 1, 2, 3 og 4 i "Et sammendrag av anbefalinger" på s. 19.

Gamlefjøset på setra til Vigerust

ble satt i stand på slutten av 1990-tallet. Landbruksavdelingen hos Fylkesmannen var involvert i tiltaket – i 1997 ble det innvilget tilskudd fra STILK-ordningen. Den gang var det mjølkeproduksjon fra 6-7 kyr på setra. Dette ble drevet i kombinasjon med turisme. Det var tidligere bygd nytt fjøs og kokhus. All mjølka ble foredlet på stedet og produktene solgt til folk som kom innom. Gamlefjøset fungerte som skåle og hønsehus. Gamlefjøset var sikret med bølgeblikk på taket - veldig midlertidig karakter. Den laftede innerveggen var oppråtnet. En tidligere reparasjon måtte gjøres om. Innerveggen støttet seg på bare panelbordene - som også råtnet nedentil. En "restaurering" ville ha krevd at den manglende veggen måtte laftes på nytt. For å få til det, måtte en ha demontert hele huset. En ønsket ingen "restaurering", en ønsket å reparere og sikre bygningen, og erstatte den manglende laftede veggen med bindingsverk, så fikk det være det samme om det ble synlig for all verden at det var det en gjorde. En jekket og rettet opp huset. En murte under nye fundamenter der det manglet. En reparerte begge gavlveggene ved å lafte inn nye stokker der det var teknisk nødvendig, for å få god forbindelse mot svillgangen i øvre veggen. For å kunne kombinere laftverk og bindingsverk på denne måten, krever det gode tekniske sammenbindinger i topp og botn. Samtidig må en sikre de laftestokkene som skulle ha vært laftet i full samhengighet med den her manglende veggen. Her ble det gjort ved å montere strekkfisker ved hjørnene. Den nye bindingsverkveggen ble panelt med stående bord - omvendt lektepanel - kantskårne bord/overligger som ble lagt inntil hverandre på smal "underligger" (for å tette åpningene som vil bli mellom bordene). Og en overlot "fargesettinga" til naturen sjøl. Taket ble reparert og tekket med torv. En benyttet torvplast som tettesjikt og pyntenever langs kantene.

Hvorfor valgte en å reparere på denne måten? Vi visste jo at den oppråtne veggen hadde vært laftet, så en restaurering hadde vært greit? Noen vil hevde at det hadde vært det eneste riktige.

Steinlykkjas seter (2005).

Arbeidet på fjøset på Vigerustsætre er i gang.

Tiltaket sto ferdig høsten 1999.

En kost/nyttevurdering kan gi et slik resultat. Da er vi for så vidt inne i en god tradisjon blant nøysomme norske bønder. Det var nok heller ikke det, sjøl om en *restaurering* hadde blitt en ganske mye dyrere løsning. Ofte er den tekniske tilstanden til en bygning så generelt dårlig at den ikke vil “tåle” en nedmontering - teknisk “tåle” og antikvarisk “tåle”. Teknisk tåle har med muligheten for å få montert opp igjen huset uten at en må skifte ut veldig mye mer av de gamle materialene enn strengt tatt nødvendig. Noen ganger kan huset framstå som *nytt* etter at det har kommet opp igjen, da er det ikke *restaurering*, da heter det *rekonstruksjon* eller *reproduksjon*. Antikvarisk sett er *det* neppe et ønsket resultat. Da er det bedre å reparere/sikre bygningen slik den står der den står og sette den i så god teknisk stand at den kan fungere til den bruken den skal ha. En gjør en vurdering av bygningens bruksmessig tilstand og går noen tekniske “beinveger” og “omveger” for å oppnå et optimalt resultat utfra en bruksmessig og antikvarisk vurdering og målsetting. En beholdt maksimalt av det gamle tømmeret i fjøset på Vigerustsætre - og det er alltid et mål.

Tollevshaugen

setergrend representerer den største samlingen av enkeltsetrer i Grimsdalen. Stedet ligger i den østre delen av dalen nær grensa til Hedmark. Husene på Tollevshaugen bryter horisonten på lang avstand. Husenes plassering er en kombinasjon av sterk konsentrasjon på høyden og spredte enkeltsetrer utover dalsida. Det står igjen noen gamle låver – i alt fem i flg. SEFRAK-registreringene fra 1978/79. Landskapsmessig er disse bygningene ekstremt viktige. De gjenværende må tas vare på!

Svendsgårds låve sto til nedfalls i 1979. Av fotografi fra sommeren 2005 går det fram at i dag står den stram og fin nedpå jordet. Her er det tydeligvis gjort en kjempeinnsats i seinere år for å redde bygningen. Dette er en kategori hus som er sårbare i forhold til å utvikle nytt forfall, fordi det er bygninger en har liten kontakt med gjennom året. Dette gjelder også fjøsene på de setrene der det ikke lenger er mjølkeproduksjon. For noen kan det være 30-40 år siden fjøset var i bruk - her vil situasjonen kunne være særlig kritisk.

Vigerustsætre sommeren 2005. Nå er det torv på alle takene. Det er selvsagt veldig greit, der en kan påvise at taket tidligere har vært tekket med torv. Bygningen er sikret for mange ti-år og den gode seterkarakteren fastholdes i bygningene.

Husene på Tollevshaugen bryter horisonten på lang avstand.

Gurihaug

representerer et særdeles komplett miljø. Eier har gjort en stor innsats for å bevare helheten. I 1987 ble løa tatt ned og reparert og fikk nytt torvtak. I 1996 ble taket på steinfjøset satt i stand med skifer som tekking. Eier søkte og fikk innvilget STILK-midler i 1997 til reparasjon av seterstua. Fylkesmannen tok utgangspunkt i at huset skulle repareres på stedet (uten at det ble montert ned og fraktet til bygda). Tiltaket ble ikke gjennomført. I konkurranse med andre mer interessante oppgaver var det ikke mulig å få håndverkere til å gjøre arbeidet på de vilkåra.

Setra til Svendsgård

ligger på Tollevshaugen. Setra har stue, fjøs og låve. Stua fungerer som fritidsbolig for eier. En antar at byggeåret er ca. 1790 – trolig den eldste setra på Tollevshaugen. Det ble gitt STILK-midler til reparasjon av steinmur under seterstua i 1999. Forut for søknaden var det gjort betydelige istandsettingsarbeider på stua. Som det vil framgå av sort/hvitt bildene fra 1979 (hentet ut av SEFRAX-registreringen) var huset den gang preget av et sterkt akselererende forfall.

Huset har fått nye riktige fundamenter og nytt torvtak. Rommene er rettet opp og et par vinduer er skiftet – det store vinduet til litt flere småruter enn det gamle som hadde tre ruter i ramma. Vi ser også, når vi sammenligner før- og etter situasjonen, at det laftede ”tilbygget” i nedre enden har fått ”eget” tak.

Taket har også blitt noe større, takutstikkene er utvidet noen centimeter, nok til at det blir veldig synlig. Det at takutstikkene blir utvidet når taket blir bygd nytt på denne måten, er et ganske vanlig fenomen. Det er gjerne håndverkeren som foreslår en slik utvidelse og begrunner det teknisk - det beskytter veggen bedre. Men dette er en endring som blir et viktig bidrag til at huset i noen grad endrer karakter fra seterstue til hytte. Det andre viktige bidraget er de tykke takflatene som utløser behov for brede vindskier. Det har vi ikke her.

Jfr. pkt 1 og 8 i “Et sammendrag av anbefalinger” på s. 19.

Gurihaug over og
Svendsgårds løe t.h.

Svendsgårds seterstue 2005 og 1979.

Tverrlisætre

setergrend ligger midt i dalen. For en som kommer utenfra er det særlig ett forhold som gjør inntrykk – mangfoldet i uttrykksformer når en ankommer stedet fra vest. Her er det høge hus og låge hus, stående og liggende panel blandet med tømmer. Sterke farger som blått, brunsvart og rødt og noe ubehandlet treverk. Mest blikktak – og mest sinkfarget. Den lett ”anarkistiske” holdningen til miljøet har en viss sjarm. Det er ikke ønskelig å endre på dette bildet - kanskje med ett unntak; det er nok litt uvanlig med så dominerende blåfarge i et setermiljø. Hvis en ønsker å stikke seg litt ut, så er en rødfarge bedre, og da fortrinnsvis på mindre hus. Store og blå hus blir veldig dominerende. I og med at det er malt/beiset, må en fortsette å male. En bør finne en farge som ikke bryter så veldig med omgivelsene, en halvmørk brunfarge ville nok være å foretrekke.

Ellers er holdningen gjerne den at så lenge avvikene/unntakene fra det ideelle er få og små, så kan de snarere være med og berike miljøet enn å forringe det.

Jfr. pkt 1 og 2 i ”Et sammendrag av anbefalinger” på s. 19.

Setrene til Hovedlykkja med nyere hytte, Nørstegard, Budsjord, øvre og nedre Lindsø preger landskapet på en harmonisk og god måte.

Landskapet på Tverrlisætre og andre grender kan i noen grad være preget av ufullstendige hus eller ruiner. Det er viktig at husrester ikke ryddes. La de få være i fred og la de forsvinne av seg sjøl. Om nødvendig må en sikre dem slik at de ikke er til fare for folk og dyr. Det kan gjøres med et enkelt trådgjerde.

Vorkinnsætre

ligger lengst øst, et herlig sted. Bygningsmiljøet består av bua, to sammenbygde stuer, et gammelt torvtekt fjøs og en låve (i flg. SEFRAC). De to stuene ble bygd sammen i 1913 – huset fikk trolig den gang også sitt panelte ytre. Stedet har høy verneverdi. Rødmalt blikktak på stua og bua – hva med det? Som en generell regel kan en si at bølgeblikkplater bør beholde sin naturlige sink-fargede overflate og slett ikke males. Her er det gjort. Og da

Tverrlisætre preges av mangfold i uttrykksformer.

Hovedlykkja med nyere hytte t.v. Setra til Nørstegard og Budsjord lenger oppi lia. Setra til Lindsø øvre og nedre. Bordløa til Lindsø står godt – et viktig byggverk.

er det en grei hovedregel at taktekking bør få ligge på til den må skiftes - av tekniske grunner.

Fotografiet ble tatt sommeren 1997. Og kommentarene over er knyttet til den situasjonen. Når en studerer litt bedre fotografiet fra området tatt sommeren 2005, finner en ut at ene seterstua er tatt ned, den fløyen som har møneretning øst-vest. Kanskje den er på verkstedet for reparasjon?

Bjørnsgardsætre

representerer ”bygdesenteret” og turistsenteret i Grimsdalen med Grimsdalshytta som et mildt dominerende element i landskapet.

Grimsdalshytta er en lokal og litt seinere variant av et fenomen som vokste fram på slutten av 1800-tallet og hadde sin storhetstid utover på 1900-tallet. En ønsket å bringe ferierende og folk med behov for rekreasjon til fjells.

Hotellene/turisthyttene ble gjerne plassert i et aktivt setermiljø, for at turistene skulle kunne nyte godt av de produktene setra kunne by på og den ”infrastruktur” som seterbruket hadde utviklet. Grimsdalshytta er ikke av de tidlige eksemplene fra denne epoken. Huset i seg sjøl er bygget på tidlig 1800-tallet. Det har opprinnelig vært våningshus på en gård nedi Folldal og ble flyttet opp hit på 1950-tallet (kilde: SEFRAK). Huset er preget av ”norsk” arkitektur og byggeskikk i motsetning til mange av de tidlige eksemplene som nok hentet inspirasjon fra sør-Europa - sikkert ganske naturlig, for det var kuranstalter i Alpestrøk som var forbildet. Grimsdalshytta har etter hvert blitt noe av et landskapsmessig og tankemessig ”holdepunkt” for Bjørnsgardsætre og for Grimsdalen.

Men Bjørnsgardsætre er også noe mer. Sjøl om den aktive setringa og beitedyra ikke lenger preger stedet, framstår det unike bygningsmiljøet som en avgjørende viktig attraksjon for turistene som besøker området. Grimsdalshyttas plassering og beskjedne dominans gjør at alle interesser er ivarettatt. Grimsdalshytta, Bjørnsgardsætre og Grimsdalen holder en forholdsvis låg turismeprofil, ikke mer aktivitet enn miljøet tåler. Det hadde gjort seg med god gammeldags seterdrift på et par setrer i dette området, da hadde

Vorkinnsætre, et herlig sted.

Bjørnsgardsætre kan tåle samme karakteristikken som Verkjessætre: Bygningene følger opp landskapet på en naturlig og god måte og preger dette som om det skulle ha vært formet samtidig med det.

stedet vært fullkomment.

Seterstua til Bjørnsgard søre har nådd sitt optimale verneverdi nivå. Iflg SEFRAK består setra av (i 1978) låve, to seterstuer, fjøs og geithus. Om alle disse husene er til stede i dag, har jeg ikke full oversikt over, forfallet var langt kommet i 1978. Den ene seterstua er solgt unna. Stedet er kanskje "overmodent" i forhold til å gå inn med tiltak. Men den gamle seterstua er et drømmeobjekt, den antikvariske tilstanden er ekstremt god. Huset framstår trolig med bare "originale" løsninger. Det må gjennomføres et grundig dokumentasjonsarbeid som legges til grunn for vurdering av tiltak/tiltaksnivå. Her kan det muligens ligge til rette for å gjennomføre en *restaurering* i ordets rette forstand.

Stakstosætre

består av Andgardsstaksto med tre oppsittere og Ekrestaksto med én oppsitter. Andgardsstaksto bør prioriteres i forhold til sikrings- og reparasjonstiltak. Ett hus er revet, et fjøs ligger som ruin. De gjenværende husene har god antikvarisk tilstand og bør sikres.

Kokhuset på Ekrestaksto

Stedet ble befart høsten 2003 i forbindelse med at det forelå STILK-søknad som gjaldt rehabilitering av kokhuset. Det ble ikke innvilget tilskudd det året. Kommunen fikk den igjen som SMIL-søknad i 2005. I den forbindelse ble Fylkesmannen bedt om å uttale seg om tiltaket. Følgende notat ble oversendt kommunen:

"Huset er kokhuset på setra. Det er laftet uten medrag. Dette gjør at veggene blir utette mellom laftestokkene. Huset skal ha fritidsboligfunksjon - et supplement til seterstua. Dette krever vegger som er tettere enn det huset kan framvise i dag.

Hvis en vil ha synlig laftevegg ute og inne, må en lafte et nytt hus. Hvis en ønsker å beholde det gamle kokhuset med alderspreg og værslitasje - det som har atmosfære, oppnår en det best ved å reparere huset slik det står - utbedre de teknisk mest nødvendige tingene og foreta en tilpasning til bruk

Setra til Bjørnsgard, et akkurat passe velholdt bygningsmiljø. Legg merke til mjølkeavkjølinga t.v., viktig byggverk å ta vare på sjøl om det ikke er lafta og sjøl om det ikke er spesielt "vakkert". Grimsdalshytta i bakgrunnen.

Seterstua til Bjørnsgard søre

innafor denne rammen.

Teknisk nødvendige tiltak

(som kan gjennomføres uten at huset monteres ned):

Komplettere steinfundamentet. "Langveggen" mot vegen har en del råteskader. Det må laftes innunder ny botnstokk, kanskje også stokk nr. 2. Det er råteangrep også lenger opp i veggen. Dette er skader som kan bøtes ved å sage/hogge ut og felle inn friskt virke, eller en lafter inn en ny stokk. Raftstokkene på begge sider har også råteskader. Disse kan repareres eller skiftes. Takåsene må trolig skiftes ut med nye. Jeg har antydnet i mine notater etter befaringen at taket kan tekkes med bord, sikkert fordi det har vært slik den siste generasjonen. I så fall skal det brukes ubehandlede furubord av god teknisk kvalitet. Men det har sikkert vært torv på taket en gang, så det må vel være greit å legge nytt torvtak. Vindskier av maks ett bord.

Bruksmessige tiltak:

Nytt golv på grunn som isoleres med markplater. Veggene tettes og isoleres fra innsiden. En legger asfalt vindtett mot tømmerveggen. Og bygger opp et 4" bindingsverk på innsiden. 10 cm isolasjon - glassvatt eller steinull. Plastfolie og panel.

Taket isoleres med 15-20 cm glassvatt eller steinull mellom og under takåsene. Over takåsene/undertroa bør det være et luftesjikt på ca. 5 cm høyde og med "utløp" for den varme lufta i hver gavl.

Den gamle døra restaureres. Det monteres ny isolert dør innafor den gamle. Denne skal slå inn i rommet. Det er åpning for å slippe inn lys i den andre gavlen. Dette er en glugge i dag. En kan velge å sette inn vindu uten sprosser jevnt med indre veggliv for fortsatt å beholde hull-karakteren/gluggen. Det kan også monteres et vindu med sprosser, da skal det monteres jevnt med ytre veggliv.

Det kan settes inn en liten koieovn med stålpipe - minste diameter."

Jfr. pkt 5 i "Et sammendrag av anbefalinger" på s. 19.

Kokhuset på Ekrestaksto.

Huset er laftet uten medrag, veggene er utette.

Her kan du lese mer:

- www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/Informasjonsblader/
- www.byantikvaren.oslo.kommune.no
- boka GAMLE TREHUS, Drange/Aanensen/Brønne

Her kan du søke råd:

- kommunen
- fylkeskommunen Fagenhet for kulturvern
- Fylkesmannen

Her kan du søke tilskudd:

- SMIL-ordningen gjennom kommunen
- Norsk Kulturminnefond
- fylkeskommunen Fagenhet for kulturvern

